

УДК 330.341.1.336.531.2

Т.І. Черкесова, канд. екон. наук, доц.,
К.В. Пустиніна, магістр,
Одес. нац. політехн. ун-т

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Т.И. Черкасова, Е.В. Пустынина. **Проблемы государственного финансирования инновационной деятельности.** Рассматривается роль государства в поддержке инновационной деятельности. Проанализировано современное состояние финансирования научно-технической и инновационной деятельности в Украине, ее формы и механизмы. Приведен опыт высокоразвитых стран в стимулировании и активизации инновационных процессов в экономике.

T.I. Cherkasova, E.V. Pustynina. **Problems of government financing of innovative activity.** The role of the government support in the sphere of the innovative activity is considered. The present condition of the scientific, technical and innovative activity in Ukraine is examined, as well as its forms and mechanisms. Experience of developed countries in the sphere of stimulation and activation of innovation processes in economy is presented.

Інноваційна діяльність пов'язана з високим ступенем ризику та потребує великого обсягу фінансових ресурсів, тому одним із особливо актуальних питань сьогодення є створення ефективної системи фінансового забезпечення інноваційної діяльності як на макро-, так і на мікроекономічному рівні.

Доступ підприємств до фінансових ресурсів стає ключовим чинником в інноваційному процесі. Система фінансового забезпечення інноваційної діяльності повинна бути орієнтована на диференціацію джерел фінансування та передбачати швидке та ефективне впровадження і комерціалізацію інновацій. На практиці фінансування інноваційної діяльності відбувається як за рахунок державних коштів, так і залучених на ринку капіталу.

Як свідчать офіційні дані Держкомстату України, витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт в нашій країні протягом останніх трьох років постійно збільшуються: у 2004 р. вони склали 3 538,4 млн грн, у 2005 р. — 4 386,3 млн грн, за дев'ять місяців 2006 р. — 3 409,2 млн грн, що порівняно з відповідним періодом у 2005 році більше майже на 12,7 % [1]. Видатки Державного бюджету України на наукову та науково-технічну діяльність на протязі зазначеного часу теж постійно зростають, а саме: в 2004 р. видатки держбюджету становили 1516,2 млн грн, в 2005 р. — 2 027,4 млн грн, в 2006 р. — 2 502,5 млн грн.

Напрямом бюджетної політики в Україні на 2007 рік стало вдосконалення системи державної підтримки наукової та науково-технічної діяльності, що має сприяти створенню вітчизняних високих технологій та в цілому розвитку науково-технічного потенціалу економіки країни, про що свідчить сума видатків на науку, яка становитиме 2 912,3 млн грн, що більше проти поточного року на 16,5 % [2]. Таким чином, очікуваний показник фінансування науки становить 0,5...0,7 % від ВВП, а частка фінансування науки за рахунок бюджетних коштів складає біля 42...47 % його загального обсягу. Інша ситуація склалася в структурі фінансування інноваційної діяльності, де основним джерелом є власні кошти підприємств, питома вага яких складає 70,3 % у загальному обсязі фінансування технологічних інновацій [3]. З державного бюджету фінансується 2,8...3,0 % інноваційних витрат, а з місцевих бюджетів — взагалі лише 0,1 %, за рахунок кредитів — 6,0...18,0 %, на долю іноземних інвестицій припадає 3,0...4,2 %.

Однак при постійному збільшенні обсягів фінансування науково-технічної діяльності не спостерігається відчутного підвищення інноваційної активності вітчизняних підприємств. Нашій країні не вистачає кредитно-фінансового капіталу, умови використання фінансових ресурсів банківської системи підтримують лише короткострокові високоприбуткові програми, відсутня практична реалізація прийнятих нормативних актів щодо науково-технічної та інноваційної діяльності. Все це призводить до орієнтації вітчизняного виробника на дрібні проекти з відносно невеликим ступенем ризику та строком окупності, негативних тенденцій в науково-

технічній та інноваційній сфері України, що напередодні вступу до СОТ заважають виходу нашої країни в світовий простір. Отже, об'єктивна необхідність подальшого поглиблення теоретичних досліджень з метою вдосконалення та пошуку найефективніших механізмів фінансового забезпечення інноваційної діяльності в умовах вітчизняної економіки зумовлює актуальність теми дослідження. Основна увага повинна приділятися аналізу ролі держави та державних механізмів фінансування у стимулюванні інноваційної активності в економіці та дослідженню досвіду розвинених держав в цій сфері.

Проблемам фінансування інноваційної діяльності присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних вчених [4, 5].

В сучасних умовах для підвищення ефективності виробництва високотехнологічної та наукомісткої продукції використовуються різні форми державної підтримки. Така підтримка необхідна інноваційному підприємству, адже процес створення, освоєння та використання технологічних інновацій високо ризикований та потребує залучення значного обсягу фінансових ресурсів на достатньо тривалому часовому інтервалі.

Тому так важливо проаналізувати сучасний стан інноваційних процесів у вітчизняній економіці, нормативно-правову базу, що регламентує наукову та інноваційну діяльність в країні та визначає пріоритетні напрямки розвитку в цій сфері, проаналізувати зарубіжний досвід у державній політиці стимулювання інноваційної діяльності з метою можливості його використання в умовах української економіки.

Державне фінансування може бути в таких формах [6]:

— пряме фінансування фундаментальних досліджень та прикладних розробок, що здійснюється на принципах програмно-цільового управління на конкурсній основі (програми, гранти, пілотні проекти);

— непряме фінансування інноваційних проектів у вигляді податкових пільг, прискореної амортизації, пільгового кредитування.

Прямі бюджетні асигнування здійснюються на основі сполучення двох форм прямої підтримки: у формі базового фінансування наукових організацій та у формі конкурсного розподілу коштів на проведення фундаментальних пошукових досліджень (система грантів) і реалізацію завдань державних науково-технічних програм (система контрактів).

Важливим фінансовим інструментом, що використовується підприємством в процесі створення, освоєння та промислового виробництва продуктивних інновацій, є бюджетне фінансування, яке передбачає пряме фінансування з бюджету країни державного замовлення, що розміщене на виробничих потужностях підприємства. Розміщення на підприємстві державного замовлення пов'язане з виробництвом наукомісткої, конкурентоспроможної продукції, яка має важливе значення для економіки країни. Воно, з одного боку, підвищує стійкість збуту продуктивних інновацій, що виробляється підприємством, та мінімізує маркетингові витрати, а з іншого боку, може призвести до значного зниження ринкової активності підприємства в разі, коли державне замовлення забезпечує переважну частину виробничої програми промислового підприємства. Таким чином, параметри фінансового стану підприємства багато в чому будуть визначатися спроможністю держави своєчасно та в повному обсязі профінансувати виконання державного замовлення, що в свою чергу відповідним чином впливатиме на рівень ризику поточної діяльності підприємства.

В цьому зв'язку одним з найбільш важливих чинників, що впливають на ефективність виконання підприємством державного замовлення, є обсяг фінансових ресурсів, який виділяється підприємству. Він залежить від рівня витрат на продуктову інновацію, яка виробляється в рамках державного замовлення. В свою чергу рівень витрат, що формують собівартість продуктової інновації, визначають рівень її ціни. Встановлена ціна узгоджується в договорі між підприємством, що вироблятиме інноваційну продукцію, та державним органом управління.

Управлінське рішення про бюджетне фінансування підприємства, що виробляє інноваційну продукцію, приймається державними органами управління. Основою для прийняття такого рішення є розрахунки бюджетної ефективності, яка визначається у співвідношенні до вартості інвестиційного проекту, в рамках якого підприємство виконує державне замовлення. Розраху-

нок показників бюджетної ефективності заснований на використанні певних інвестиційних критеріїв. При цьому необхідно враховувати, що складовою бюджетної ефективності є так званий ефект заміни. Виникнення цього ефекту пов'язане з виникненням на ринку принципово нової моделі продукції (продуктових інновацій) та технологій виготовлення цієї продукції (процесних інновацій), а також можливістю купівлі державою цих інновацій. В цьому випадку держава, що придбає продуктові інновації з кращими тактико-технічними та економічними характеристиками в порівнянні з аналогами, отримає певні вигоди, які можуть бути пов'язані як з економічними перевагами, так і з перевагами соціального, екологічного, політичного характеру тощо.

На практиці окрім прямого бюджетного фінансування підприємства можуть використовуватися непрямі форми державного фінансування. Вони в першу чергу включають в себе надання підприємству різних податкових пільг, що є найбільш суттєвим в сфері інноваційної діяльності підприємства, а також в сфері реалізації інвестиційних програм створення високоавтоматизованих організаційно-виробничих структур.

В світовій практиці використовуються такі види податкових пільг, що стимулюють інноваційну діяльність [7]:

- надання дослідницького та інвестиційного податкового кредиту, що відстрочують податкові платежі в частині витрат з прибутку на інноваційні цілі;
- зменшення податку на приріст інноваційних витрат;
- “податкові канікули” на протязі кількох років на податок з прибутку, отриманого від реалізації інноваційних проектів;
- пільгове оподаткування дивідендів юридичних та фізичних осіб, отриманих за акціями інноваційних організацій;
- зниження ставок податку на прибуток, спрямоване на НДДКР, які виконуються на державне замовлення або спільно з державою;
- пільгове оподаткування прибутку, отриманого в результаті використання патентів, ліцензій, ноу-хау та інших нематеріальних активів, що входять до складу інтелектуальної власності.;
- зменшення оподаткування прибутку на суму вартості приладів та обладнання, що передаються вузам, НДІ та іншим інноваційним організаціям;
- утримання з оподаткованого прибутку внесків у благодійні фонди, що займаються фінансуванням інновацій;
- зарахування частини прибутку інноваційних організацій на спеціальні рахунки з подальшим пільговим оподаткуванням в разі використання на інноваційні цілі.

В Україні основні напрямки державної політики та правове поле владних структур у науково-технічній сфері визначає Закон України “Про наукову та науково-технічну діяльність”. Його положення набули розвитку в Законі України “Про інноваційну діяльність”, в якому акцент з суто науково-технічної сфери було зміщено на методологію проектного управління інноваційними процесами та визначено організаційні механізми та засоби фінансової підтримки виконання інноваційних проектів [8]. В першій прийнятій редакції цього закону передбачалися деякі пільги в оподаткуванні та митному регулюванні інноваційної діяльності, а саме:

- пільги щодо податку на додану вартість: 50 % ПДВ по операціях з продажу товарів (виконання робіт, надання послуг), пов'язаних з виконанням інноваційних проектів, мали залишатися у розпорядженні платника податків, зараховуватися на його спеціальний рахунок і використовуватися ним виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності і розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз (стаття 21, пункт 1);
- пільги щодо податку на прибуток: 50 % податку на прибуток, одержаний від виконання інноваційних проектів, мали залишатися у розпорядженні платника податків, зараховуватися на його спеціальний рахунок і використовуватися ним виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності і розширення власних науково-технологічних і дослідно-експериментальних баз (стаття 21, пункт 1);

— інноваційним підприємствам було дозволено прискорену амортизацію основних фондів і встановлено щорічну двадцятивідсоткову норму прискореної амортизації основних фондів групи 3 (стаття 21, пункт 4);

— пільги щодо сплати земельного податку: інноваційні підприємства мали сплачувати його за ставкою у розмірі 50 % діючої ставки оподаткування (стаття 21, пункт 5);

— митні пільги: необхідні для виконання пріоритетного інноваційного проекту сировина, устаткування, обладнання, комплектуючі та інші товари (крім підкацизних товарів), які не виробляються в країні або виробляються, але не відповідають вимогам проекту, при ввезенні протягом строку чинності свідоцтва про державну реєстрацію інноваційного проекту мали бути звільнені від сплати ввізного мита (стаття 22, пункт 1).

На жаль, закон “Про інноваційну діяльність” так і не вступив у дію в повному обсязі. Визначальну роль в цьому відіграло призупинення, одразу після його прийняття, низки головних положень щодо надання податкових та митних пільг для інноваційних підприємств. Це призупинення здійснювалося законами України про Державний бюджет 2003, 2004 та 2005 рр., а в рамках перегляду держбюджету у березні 2005 р. статті 21, 22 Закону було повністю скасовано. Не було реалізовано й положення закону щодо організаційної системи управління інноваційними процесами, зокрема — створення уповноважених державних та регіональних установ.

Відсутність практичної реалізації прийнятої нормативної бази не могла не відбитися негативним чином на стані інноваційної діяльності в країні, про що свідчать статистичні дані про інноваційну активність за останні роки: питома вага підприємств, що впроваджували інновації у 2004 р. становила — 10 %, в 2005 р. — 8,2 %, за дев’ять місяців 2006 р. — 9,0 % [1]. Інноваційних видів продукції було освоєно в 2004 р. — 3 978 найменувань, в 2005 р. — 3 152, а за дев’ять місяців 2006 р — лише 1 663.

Сьогодні можна виділити три головні типи моделей науково-інноваційного розвитку промислово розвинутих країн:

— Країни, що орієнтуються на лідерство у науці, реалізацію великомасштабних проектів, що охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу, як правило, зі значною часткою науково-інноваційного потенціалу в оборонному секторі (США, Англія, Франція). Наприклад, в США інноваційна діяльність фінансується на 46 % з федерального бюджету на конкурсній основі. Найбільш ефективні дослідницькі центри та венчурні фонди можуть фінансуватися частково чи повністю за рахунок бюджету на протязі перших п’яти років. Держава формує інноваційну інфраструктуру та сприяє формуванню ринку інновацій. На високому рівні знаходиться ведення державної статистики інновацій, відпрацьовано механізм внутрішньої та міжнародної конкуренції. Великий вплив на активізацію інноваційної діяльності мала податкова реформа, зокрема відміна податку на додану вартість, що позитивно вплинуло на інвестиції в атомні, молекулярні та оптичні розробки. США знаходиться на шостому місці в світі за часткою ВВП, що спрямовується на наукові дослідження (за станом на 2001 р. на наукові цілі США витрачали 2,1 % ВВП), є одним з світових лідерів за кількістю отриманих патентів (біля 83 тисяч патентів) та за “індексом інновацій”, що характеризує рівень взаємодії науки та бізнесу, а також швидкість впровадження наукових розробок в економіку.

— Країни, що орієнтуються на розповсюдження інновацій, створення сприятливого інноваційного середовища, раціоналізацію усієї структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія). В цих країнах з державного бюджету НДДКР фінансуються на 35...45 %. Велика увага приділяється активізації інноваційної діяльності. Основними напрямками є використання системи прискореної амортизації обладнання, пільгове оподаткування НДДКР, заохочення малого наукомісткого бізнесу, стимулювання співробітництва університетської науки та організацій, що виробляють наукомістку продукцію. За основними показниками в цих країнах склалася така ситуація: за часткою ВВП, яка спрямовується на наукові дослідження, перше місце займає Швеція (3,6 %), дев’яте — Німеччина, вони займають також високі місця за кількістю отриманих патентів на 100 громадян (Швеція, Швейцарія — на першому місці, Німеччина — на шістнадцятому), Швеція також займає перше місце за швидкістю впровадження інновацій у виробництво.

— Країни, що стимулюють нововведення шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, забезпечення сприйнятливості до досягнень світового науково-технічного прогресу, координації дій різних секторів в області науки та технологій (Японія, Південна Корея). Наприклад, витрати на НДКР в Японії становлять 3,5 % ВВП, в основному — на фундаментальні дослідження та генерування принципово нових ідей. Політика Японії в сфері інноваційної діяльності носить протекціоністський характер. Окрім традиційних економічних та адміністративних способів впливу на розвиток експортного виробництва інноваційної продукції та експорту інновацій, таких як пільгове кредитування та страхування експорту, часткове звільнення експортерів від сплати податків, пряме субсидування, державна комплексна допомога експортерам, сприяння їх збутової діяльності, державні органи широко використовують непрямі методи, серед яких: цільовий розподіл фінансових ресурсів, що надаються комерційним банкам і спрямовуються на пріоритетні галузі, сприяння підприємствам у придбанні передових іноземних технологій, контроль за науково-технічним обміном.

Завдяки схожості історичного розвитку особливий інтерес для нас складає досвід найближчого сусіда — Росії. Одним з найважливіших інструментів російської державної підтримки підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, є податкові пільги. Деякий час діяли пільги на податок на прибуток, але на сьогодні вони відмінені, однак діє механізм відстрочення податкових платежів підприємства. Використання підприємством податкових пільг, що надаються в рамках державної фінансової підтримки, дає можливість більш ефективно регулювати фінансові потоки, в тому числі потоки грошових коштів. В ряді випадків оптимізація фінансових потоків підприємства дозволяє мінімізувати виникаючі відтоки грошових коштів, що збільшує ефективність інвестиційної діяльності підприємства в сфері створення, освоєння та використання технологічних інновацій. Економія фінансових ресурсів за рахунок оптимізації податкового планування сприяє мінімізації кредиторської заборгованості та дає можливість підприємству акумулювати фінансові ресурси для подальших інвестицій в оновлення виробничої та інноваційної складової потенціалу підприємства.

Податковий кредит передбачає надання підприємству на строк від трьох місяців до року відстрочення по сплаті одного чи кількох податків, при чому відсотки на податковий кредит не нараховуються. Він надається підприємству в разі невиконання державними органами влади узгодженого графіка бюджетного фінансування або затримки сплати вже виконаного підприємством державного замовлення.

На відміну від податкового кредиту інвестиційний податковий кредит, що особливо актуальний на стадіях створення та освоєння технологічних інновацій, надається підприємству на строк від одного до п'яти років за умови проведення НДКР у сфері підвищення конкурентоспроможності продукції підприємства або в разі придбання основного чи допоміжного технологічного обладнання, необхідного для створення автоматизованих організаційно-виробничих структур. Сплата інвестиційного кредиту та нарахованих на нього відсотків відбувається поетапно вже після розробки технологічної інновації та після початку її промислового випуску.

Сума податкового кредиту російським законодавством не обмежується та визначається договором, який укладається між уповноваженим державою податковим органом та підприємством. Отже використання податкових пільг, в тому числі податкового та інвестиційного податкового кредиту, дає підприємству певний податковий вигаш.

Розглянувши досвід стимулювання інноваційних процесів в розвинених країнах і проаналізувавши сучасний стан інноваційної активності підприємств у вітчизняній економіці та рівень фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності, можна зробити висновок, що державна політика у цій сфері носить неефективний і непослідовний характер. Таким чином, з метою розбудови сприятливого інвестиційного середовища для інвестування значущих інноваційних проектів необхідно формування стимулюючої інвестиційно-інноваційної політики, яка охоплюватиме як елементи загальної макроекономічної політики, так і спеціальних стимулів, які слід запроваджувати на державному рівні. Здійснення такої політики в Україні має передбачати такі заходи:

— пряме державне фінансування інноваційних проєктів: підтримка утворення та розвитку нових конкурентоспроможних наукомістких галузей та виробництв (біотехнологія, інформаційні технології, аерокосмічний комплекс, машинобудування тощо), частка прямого державного фінансування повинна зрости до 40...50 %;

— удосконалення створення інноваційної інфраструктури: формування системи державних, міждержавних та регіональних програм за пріоритетними напрямками НТП при законодавчому встановленні процедури їх вибору та фінансування, розвиток мережі посередницьких та консалтингових фірм, технополісів та технопарків, інкубаторів малих інноваційних підприємств, венчурних та лізингових фірм, страхових компаній, науково-технічних центрів; створення системи тендерів, конкурсів, грантів для залучення іноземних інвестицій; формування системи страхування та гарантування інвестицій, в тому числі на заставній основі; створення управлінської структури при Кабінеті Міністрів України, яка займатиметься моніторингом, прогнозуванням та експертизою інноваційних процесів в країні, веденням державної статистики інновацій;

— розробка ефективної та гнучкої політики оподаткування інноваційної діяльності: розробка системи інвестиційних податкових кредитів та умов їх надання інноваційним підприємствам, зменшення податку на прибуток, одержаний від виконання інноваційних проєктів, за умови використання його на інвестиції, пов'язані з інноваційною активністю підприємств, введення системи податкового кредитування приросту обсягів витрат підприємств на НДДКР.

Література

1. Науково-технічна діяльність, інноваційна активність промислових підприємств станом на 4 кв. 2006 р. / Держкомстат України. — К., 1998 — 2006. — <http://ukrstat.gov.ua> — 19.04.07.
2. Пріоритет бюджету-2007 — підтримка наукової та науково-технічної діяльності / Міністерство фінансів України. — К., 2006. — <http://minfin.gov.ua> — 19.04.07
3. Статистичний щорічник України за 2005 рік. — К.: Техніка, 2006. — 350 с.
4. Бажал Ю.М. Економіка знань та її перспективи для України : Наук. доп. / Ю.М. Бажал , В.П. Александрова. М.С. Данько та ін.; Ред.. В.М. Геєць; НАН України . Ін-т екон. прогнозування. — К., 2005. — 168 с.
5. Высокотехнологичные предприятия в эпоху глобализации / И.В. Иванов, В.В. Баранов, Г.И. Лысак, О.В. Кирсанов. — М.: Альпина Паблишер, 2003. — 416 с.
6. Бовин А.А. Управление инновациями в организациях / А.А. Бовин, Л.Е. Чередникова, В.А. Якимович. — М.: Омега-Л, 2006. — 415 с.
7. Курицкий А.Б. Государственное стимулирование инновационных программ и проектов // Инновации. — 2004. — № 3. — <http://innov.etu.ru> — 19.04.07
8. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV // Відом. Верхов. Ради. 2002. — № 36. — Ст. 266

Надійшла до редакції 14 березня 2007 р.